

Олена Козинець
кандидат історичних наук

Покарання за Соборним Уложением 1649 р.

Соборне Уложение 1649 р. (далі – СУ) мало важливе значення серед джерел (форм) права феодальної Росії протягом майже двісті років. На жаль вивченню цього важливого документу у сучасний період розвитку юридичної науки приділяється недостатньо уваги, на відміну від попередніх часів.

Так, характеристиці та аналізу СУ присвячено не багато спеціальних робіт [1], вчені-юристи звертались до цієї проблеми, як правило у дореволюційний період [2], переважно історію створення та характеристику СУ містять праці істориків [3]. Автором даного наукового доробку опубліковані статті, присвячені історії створення СУ та поняттю злочину [4].

Предметом розгляду у даній статті ми визначили покарання за СУ 1649 р., оскільки саме із закріпленням статусу царя, як самодержавного та спадкового монарха, і відповідно зі зміцненням його влади, змінюється мета покарання, і вже в перших рядках тексту СУ зазначалося, що навіть злочинний умисел, спрямований проти монарха, жорстоко карався.

Так, зміцнення влади царя в Росії відобразилось і на покараннях, які були передбачені за СУ [5]. На початку XVII ст. мета покарання, як і раніше, полягала в усіх видах відплати, починаючи від таліону (рівне за рівне) і закінчуючи матеріальним відшкодуванням як потерпілому, так і на користь казни. Але на середину XVII ст. зі зміцненням держави метою покарання стало залякування та ізоляція злочинця від суспільства.

Для тогочасної системи покарань були характерні такі ознаки: 1) індивідуалізація покарання; 2) становий характер покарання; 3) невизначеність у встановленні покарання.

Покарання, передбачені СУ, поділялися на такі види: смертна кара, тілесні покарання, позбавлення волі, честі, штрафи, конфіскація майна, відсторонення від посади, заслання.

Смертна кара призначалась за СУ у шестидесяти випадках і поділялась на просту (відсікання голови, повішання, втоплення) та кваліфіковану (спалення, залиття горла металом, четвертування, колесування, закопування в землю, посаження на кіл і таке інше) [6]

З метою залякування смертну кару проводили публічно. Терміновість приведення вироку і сама процедура страти безпосередньо залежали від характеру злочину.

Наступним видом покарання були тілесні покарання, які поділялися на членоушкоджувальні та болісні.

Потрібно відмітити, що тілесні покарання з'явилися на Русі у давнину і існували до нашестя татаро-монгол [7]. Починаючи з XIII ст., тілесні покарання призначали значно частіше, порівняно з попередніми часами, і це відбувалось під заступництвом духовенства. І лише у XV ст. почався швидкий зріст тілесних покарань. Різноманітні види катувань і тортур набули з тих часів у руському праві домінуючого значення.

На середину XVI ст. епоха кривавої помсти та грошових відплат віджила своє, і на середину XVII ст. за СУ в порядку, встановленому законом, була передбачена значна кількість тілесних покарань.

Членоушкоджувальні покарання застосовувались не тільки за принципом таліону, але й в основі таких покарань було прагнення покарати той орган, яким зроблено злочин. До таких покарань відносили відсікання руки, урізання вух, носів, язика.

Так, відсікання рук і пальців за СУ передбачалось у декількох випадках, а саме: тому, хто у присутності Государя зробив замах на кого-небудь зброєю, хто поранив когось на дворі Государя, при насильницькому в'їзді в чужий двір, за крадіжку коня на службі, хто вкрав третій раз на дворі Государя, за посадову підробку. В залежності від того крадіжка була першою чи ні відсікали пальці, руку, або руку і ногу і таке інше.

Відрізання вух робили з метою затаврувати злочинця, накласти на нього відмітку. Таке покарання застосовувалось доволі часто. За СУ відсікали вуха

шахраям, крадіям, тим, хто грає у карти і, програвшись, краде, убиває людей, грабує. Але все ж таки у другій половині XVII ст. ця кара переважно призначалась крадіям та розбійникам.

Наступним різновидом тілесного покарання було відсікання носа і ніздрів. Як і попереднє, покарання застосовувалось для того, щоб відмітити злочинця. У XVII ст. таке покарання було не дуже поширеним. Відповідно до СУ призначалось за те, що людина була і четвертий раз викрита за тримання та продаж тютюну.

Серед інших членушкоджуючих покарань було відсікання язика. Як правило, таку міру покарання обирали за погані слова на адресу царя чи за лайку на адресу церкви. Застосовували відрізання язика найбільш часто по відношенню до розкольників та єретиків.

Важливо відмітити, що членушкоджувальні покарання зазвичай застосовувались разом з яким-небудь іншим додатковим, головним чином, побиттям кнутом, засланням. Іншим видом тілесних покарань були болісні покарання, які полягали у побитті кнутом чи батогами. Здійснювались вони публічно. Починає застосовуватись на практиці з XV ст., у Судебнику 1550 р. застосовувалось у шістнадцяти статтях, а в СУ – більше ніж у ста.

Побиття кнутом за кількістю ударів поділяли на просте, з пощадою, з легкістю, безпощадне, без милосердя. Побиття кнутом могло тривати до трьох днів, кількість ударів визначалась суддею. На практиці зазвичай наносили 30-50 ударів, часто таке покарання приводило до смерті. Іноді у приговорі прямо було записано “забити до смерті”.

Згідно з СУ просте побиття призначали за державні злочини, за крадіжку, корчемство у другий та третій раз, за образу батьків дітьми, за посадовий злочин і таке інше. Безпощадно карали холопів, які робили брехливий донос на господаря, за втечу з військової служби, з місця бою, тих, хто навмисно наїхав на вагітну жінку, яка потім народила мертву дитину, тих, хто займається звідництвом.

Покарання кнутом відбувалося по-різному: били просто, на козлі і били, водячи по торгах. Порівняно з двома першими видами биття, які здійснювались зазвичай перед Розрядом (*державна установа, яка керувала служилими людьми, займалася військовим управлінням, південними містами. З другої половини XVI ст. займалася державною службою – О.К.*), Приказом (*адміністративно-судова установа у Московській державі. У період становлення станово-представницької монархії сформувалась приказна система управління. В основному прикази суміщали адміністративні, судові та фінансові функції. Очолювались суддями – О.К.*), іноді на місці злочину, третій вид биття був більш тяжким, оскільки доповнювався ганебністю, бо здійснювалось таке покарання публічно.

Биття батогами вважалось більш легким покаранням порівняно з попереднім. Так як і побиття кнутом поділялось на просте і безпощадне (так званий “правеж”), який застосовували як спосіб примусити сплатити борги. У XVII ст. “правеж” був дуже поширеним, його тривалість залежала від суми боргу. Замість себе боржник міг послати на биття кого-небудь іншого, наприклад, поручителя, залежних людей.

Наступним за тяжкістю покаранням було позбавлення свободи. Воно поділялось на ув'язнення та заслання. Ув'язнення згадувалось ще в XI-XII ст., коли до темниць поміщали єретиків. До XVI ст. ув'язнення застосовувалось як попередня міра. В СУ цей вид покарання згадується більше сорока разів і як попередня міра, і як основне покарання. Ув'язнення поділялись на термінові (від одного дня до чотирьох років), безтермінові (до указу государя) та довічні. В'язниці були земляні, дерев'яні, камінні, монастирські і опальні (для політичних в'язнів). Ув'язнені утримувались або за рахунок родичів, або на подання.

Заслання робили у монастирі, віддалені райони Росії і за кордон. Тривалість була різною. Різновидом заслання, яке застосовували по відношенню до представників аристократичної верхівки, була опала.

Уперше в СУ згадуються такі покарання, як позбавлення честі та чину. Воно застосовувалось головним чином до служилих людей різного рангу і носило ганебний характер.

Майнові покарання полягали у конфіскації вотчин, помість, зменшенні окладу, в конфіскації рухомого майна та штрафів.

Таким чином, СУ було важливим кроком уперед у розвитку російського законодавства і проголошувало, що покарання повинні бути рівними для всіх, але, на жаль, закон від цього не став однаковим для всіх станів. І хоча покаранням мали піддаватись усі верстви населення, право у феодальній Росії залишалось правом-привілеєм для панів. І найяскравіше цей принцип проявив себе в кримінальному праві і особливо у визначенні міри покарання. Система покарань за СУ свідчила про загальну тенденцію у розвитку кримінального права – покарання ставали більш жорстокими, порівняно з попереднім періодом.

Література

1. Софроненко К.А. Соборное Уложение 1649 г. – кодекс русского феодального права. – М.,1958; Тихомиров М.Н., Епифанов П.П. Соборное Уложение 1649 г. – М.,1961; Маньков А.Г. Уложение 1649 г. – кодекс феодального права России. – Л.,1980;
2. Линовский В. Исследование начал уголовного права, изложенных у Уложении царя Алексея Михайловича. – Одесса,1847; Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – К.,1905; Латкин В.Н. Лекции по истории русского права. – СПб.,1912;Сергеевский Н.Д. Наказание в русском праве XVII в. – СПб.,1887.
3. Ключевский В.О. Сочинения. В 9-ти т. – Т.3. – Курс русской истории. – Ч.3. – М.,1988. – С.120-137; Платонов С.Ф. Лекции по русской истории. – СПб.,1998. – С.396-415; Вернадский Г. Русская история. – М.,1997. – С.126-127; Пресняков А.Е. Царь Алексей Михайлович // Пресняков А.Е. Российские самодержцы. – М.,1990. – С.55-134.
4. Козинець О.Г. Щодо історії створення Соборного Уложення 1649 р. // „Наукові дослідження – теорія та експеримент ’2007’”: Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 14-16 травня 2007 р. – Полтава: Вид-во „ІнтерГрафіка”,2007. – Т.3. – С.27-29; Козинець О.Г. Поняття злочину за Соборним Уложенням 1649 р./Підприємництво, господарство і право. – 2007. - №12. – С.155-158.
5. Хрестоматия по истории государства и права России: учеб. пособие / сост. Ю.П.Титов. – М.,2007. – С.47-138.
6. Маньков А.Г. Уложение 1649 г. – кодекс феодального права России. – Л.,1980. – С.225.
7. Евреинов Н. История телесных наказаний в России: Репринт. изд. – Белгород,1994. – С.18.